

EUSKALERRIA: II EDESTI GIOIA

Erromatarren Panteioa. Erljio-jarrera Arri-zaar aroko (Paleolitico)

Gizona eiztaria zan eta eizera joan aurretik aztikeriak, majia, egiten zuen leize-zuloetan animalien irudi aurreetan. Irudia menperatu ezkeroz, animalia ere menperatuta zegoen indar berezi baten bidez. Indar ori sortzen zuen aztiak kiñuz eta itzez. Arrak il eta emeak gorde eta ugartu zan eiztariaren asmoa. Trois Freres Pirenetako koban dago orrelako azti bat, animalia itxuran. Orixe izanen litzake euskaldunen ikurrik zaarrena.

Arri-berrikoak (Neolitico), berriz, aztikeriz ez zuen lortzen belarra azitzerik. Eguzkia eta euria bear ziran. Orduan, begiak gora jaso eta Eguzkia gurtzen asi zan eta Eguzkiarekin batera, beste Izadiko indar guztiak... Orrela sortu zan lauburua eta antzeko ikurruak, eguzkiaren irudi ziralako.

Erromatarrek

Indar oieri, giza-irudia ematen die, bakoitzari berea. Orrela sortzen dira Jupiter, Mercurio, Marte, Silvano, Diana, Mitra (Ekialdetik etorria) eta beste milla irudi. Pirenee mendietan utzi dizkigute arlosa sail bat euren izenekin.

Euskaldunek

Izan ziran arlosa eta aldara oien egilleak. Erromatarren jainkoak or daude (Jupiter, Marte, Mater Magna, Diana, Silvano, Mitra...) eta oiekin batera, euskaldun jainko txikiak beste sail bat: (Beigorritxo, Aritxo, Aker-Beltza, Astoilluno, Basurde... eta beste zenbait animalien erditze eta narotsaunari buruzkoak).

Laister agertzen da Erroma'tik, baña erromatarra ez dan beste irudi, edo ikur bat: Kristoren Anagrama: X eta R alkarri gurutzaturik, aldamenetan A eta O dituela.

Erromako Panteioa

Erromatarrek, erlijio zaletasun aundiko jendea, Inperio osoaren jainko txiki guztiei eliza bat jaso zioten, Panzeon grekar izenakin. Pan-Zeon, Jainko Guztiak esan nai du. Guztientzako zegoen tokia, baña Kristautasunarentzako ez. Alderantziz: alegiñak egin zituzten irureun urtez, mundutik kentzeko. Constantino enperadorea kristau egin da gero, askatasuna eman zion artean: 313'garren aurtea zan. "Martirien odola, kristauen azia" idazle zaarrak esan zuenez.

Elizmendi'ko ermita

Araba'ko Arana ballaran ba dago ermitatxo bat: jaso zutenean jainko txikien 8 arlosa erabilli zituzten beste arri askoren artean. Eta Naparroako Lana ballaran dagoen San Sebastián ermita jasotzeko, beste amairu. (Aztarnak: 94-116).

Erroma eta euskal kultura

Erri euskaldunei kanpotarrek ipiñi zizkioten beuren ize-nak. Dirudienez, lenengo izena "Baskunes" izan zan, euro-parrek ipiñia. Gerora erromatarrek geure erria zatitu zuten izen auekin: "Vascones" (Naparroa eta Ebro'ko ballara Pirenee mendietan zear); "Varduli", (Naparro-mugatik "Deva" ibaira); "Caristii", ("Deva"tik "Nerviön" ibaira); "Autrigonii" ("Nerviön" ibaitik Kantabria aldera eta egoalderutz, Burgos, Bureba eta Campoo lurretaraño)... "Aquitani", (Pireetik ifar-aldera Garona ibaiak egiten duen kakobarruan, Bordel'eraño).

Euskaldunen zatiketa Erroma'k egiten du "Tarraconense Provincia" aren muga Pirenee mendietako gallurretan zear ipintzen duanean: orduan gelditzen dira ifar-aldera Aquitani eta ego-aldera beste euskaldun guztiak.

Vascones latin itzak balio du erderaz plurala esateko, askorentzako danean; baña, batentzako danean, ez da Vascon, Vasco baizik. Itz ori irugarren deklinabidekoa da latinez. Sermo Semonis bezela; pluralean Semones da baña singul arrear Sermo eta ez sermon.

Vasco izenetik sortzen dira beste itz auek: Wasko, Uasko, Usko, Eusko. Eurok beuren buruari zer izen esaten ote ziotzen?

Kantabria mendartearen ego-eldera, Errioxa'n, zeltak gelditu ziran baztertuta Iberoekin burrukan. Berones izenekin.

Erromatarren Kulturaren zarrara gure artean

Gure kultura artzai neolitikoena zan eta jo-aldi gogorra eman zion Midetarraneo itxaso ingurutik (Europa, Afrika, Asia'tik) zetorkion kultura arrek. Zazpi metro zabaleroko bide zabal aiek, euren zubi ederrekin, miragarriak ziran gure gurti bideen aldean. Gure borda eta txabolak, urradar eta buztiñakin sendotuak, zer ziran aiek egiten zituzten etxe eta erriekin konparatzeko? Ez ziran falta bañuetxeak, merkataritzako plazak (Foro), antzerki lanentzako egoitza bereziak (Anfiteatro) eta abar.

Baserri-etxeak ere, izugarritzakoak ziran; erromatar aberatsak jasotzen zituzten euren diruei etekin ederrak ateratzen.

tzeko... Liedena'n (Naparroa) agertu da oietako etxe edererra. Erri baten itxura duana: nagusientzako gelak, eta langille mota guztientzakoak ere bai...

Erromak ez dituz bere kulturaren arrasto asko utzi Bizkaian eta Gipuzkoa'n: alaz ere artzai euskaldunek euren ardi-bidetik ebiltzen etenik gabe batetik bestera eta orrela jaso zituzten kultura berri arren xeetasun guztiak. Gu ez gera izan bakarti basatiak: gure ingurura agertutako kultura guziak jaso dituguz; Erromatarrenak ere bai. Eta ez gutxi.

Funes'ko (Naparroa) ardotegia

1959'an 700 metro kuadrado ardotegi bat aurkitu zuten Funes errian: lau gela zeuden curen ontzi eta tolareekin; beste lau aundiagoak matza zanpatzeko eta abar. Lurgaiña zementozkoa. Gauza geiagoren artean, bi urrezko diru azaldu ziran. Domiciano'rena bat 76'garren urtekoa eta Adriano'rena bestea 119-120 urte garaikoa. Diru auek erakusten digute zer garaian ardotegia martxan zegoen. Jorge Navascues idazleak esaten digu erromatarren etxe guztietan zeudela tolareak, bai ardotarako eta bai oliotarako; Baña, Funes'en azaldu dana nekazaritzarako benetako lanategia dala.

Pablo de Zabalo, en su obra "Arquitectura Popular Vasca" (Santiago de Chile: 15-VI-1943) 13-17 orrialdetan euskal etxearen edestia osatzen digu: lenengo zurezkoa adarrekin estalia; gero arriakin egiñak. Ortik sortzen dira ainbat etxeen izenak: Arretxe (arrizko etxea), Ormaetxe (arrizko ormak). Tellaetxe (tellakiko tellatua=tellak jabetza agertzen digu)... Baserrietan "azpiko solairuan gela bat dago lanabesak gordetzeko eta tolarea sagardoa eta txakoliña egiteko". Erromatarren baserri aundien antzera joka dute bai arria erabiltzean bai etxeari tellak ipintzean. Izenak ere antzekoak: Tella=tégula; tellatu= tegulatum; tolare=torcular, beti ere itzen luzeroa murriztuz. Kupela euskeraz aundia da; baña, cupella latíñez cuba txikia: emen alderantziz jokatu zuten euskaldunek, cupella txikia kupela aundian biurtu dute...

Etxegintzan aldaketa aundiak ekarri dituzte erromatarrek eta lanbide geiego: baita arrobiak lantzen ere marmolak ateratzeko... bideak egitean eta zubiak jasotzean; errementarietan eta arostegetan zenbat gauza berri; berdin zeramikan, mosaikoetan eta margolaritzan... Laiaren ordezkoldea... eta abar eta abar.

Kultura mota guztiak curen izen berriekin onartu zituzten: etxegintzan Gazteluak dauzkagu (castellun=castillo); Dorre edo Torre (Turris = torre); Gela (cella = celda)... Jantzietan, berriz, Praka (braka=pantalón); Sakela (sacellum = bolsillo); Matasa (matasa = ovillo); Goru (collus = rueca); Titare (digitale=dedal) eta geiago. Liñu-liñuazi (linum = lino); Lixuba (lixibium = lejía)... Sukaidean, Sartagi-sartaña (sartago = sartén); Katillu (catillum = platillo); Galdara (caldaria = caldera); Lapiko (lapis = puchero); Mairidire (mantille = mantel) eta abar. Janariak, Kipula (cepulla = cebolla); Porru (porrum = puerro); Piperra (piper = pimiento); Baba (faba = haba); Babarruna (haba romana); Piku (ficum =

higo); Gaztaña (castaña = castaña); olio (oleum = oleo); Mertxika (persica = melocotón); Sekale (secale = centeno); Marrubi (marrubium = fresa silvestre); eta askoz geiago.

Gauzak artzen dituzte dakartzen izenekin eta curen berba-altxorra aberasten dute. Beuren itzak, ordea, ondo gorde, ani-arotik onera: lanabesak arrizkoak zirenean, arri edo aitz dute curen izenetan: aizkora, aiztoa, atxurra, zulakaitza eta abar. Artzai euskalduna ao-zabalik zegoen erromatarren kulturaren aurrean...

Erroma eta illetak

Asieran ildakoak eortzen ziran bizi ziran kobeetan. Neolitiko aldean, berriz, Prikuarrietan eta leize berezietan... Geroago etxeetan eta etxeinguruko baratzetan.

Erromatarren berriak

1) Sukaldeko suak ematen dio babesari etxeari eta sukaldeko etxe eliza da. 2) Eleiz orretako apaiz bakarra etxe eliza jauna da. 3) Etxeko andre berria zanean, sukaldara eramaten zuten illeta berrietan sartun zedin. 4) Tellatupean zuten egoitza biziak eta illak: auek janarietan parte artzen zuten eta ofrendak artu ere bai. 5) Otsaillean guraso eta seme-alabek eskeintza bereziak egin bear zituzten ildakoen alde. 6) Elizkizunik garrantzi aundienekoa Caena Novendialis da: apari berezia ildakoen alde.

Bonifacio de Echegaray ("Algunos ritos funerarios en el País Vasco". Eusko Ikaskuntza: Sociedad de Estudios Vascos. San Sebastián, 1928) idazle ospetsuak erromatarren oitura oiek. Euskalerrria'n betetzen direla esaten digu. Europa osoan, emen ere bai garai batean, gorpuak osorik eortzen ziran, batzuetan, berriz, zati bigunak erreta eta besteetan auts bihurturik. Erroma'n askatasun osoa zegoen eta gorpuak erriko arresitik kanpora eortzen ziran. Baña etxe bakoitzean zegoen Dei Manes, Etxeko Jainkoarentzako, aldera bat. Etxea danen egoitza zan: biziena eta ildakoena. Geuk ere geure aurtzaroan, ikusi izan degu gabea, lotartzekoan, sukaldeko suak bildu eta errautsakin estali, ildakoentzat, eurak ere sua bear zuten gauez eta.

Kristauen Eleiza Catacumbas deritzan illerrietan jaiotzen ziran: erri arresitik kanpora; an biltzen ziran erasotutako zirelako eta indarkeritik iges egiteko. Toki aietan gorpuak osorik eortzen zituzten. Elizak bere askatasuna lortu zuanean (313 urtean), leku artako zenbait martiri famatuen sepulturan, basilikak (eliza aundiak) jaso zituzten. Martiriaren zaleak elizan bertan eortzen zituzten. Orregaitik edo, kristautasuna gure artean erroto zanean ildakoak, etxetik eleizara eramane zituzten, etxe bakoitzeko sepulturar bertan egiñez. Eta, etxea saldu ezker, sepultura ere berarekin batera saltzen zan.

Etxea eta elizako sepultura bat zirala adierazteko, 'gorputz-bideak' sortu ziran. Etxetik eleizarako sepulturar gorputz-eramateko, beti egin bear zan gorputz-bidetik. Uraxe

zan bide bakarra eta ala egiten ez ba'zan, gorpua pasatzen zan tokitik bide berri bat sortzen zan, guztien aurretik nagusia bera joaten ez ba'zan igarotzeko aukera emanez.

Elizako sepultura orren gainean, gorpua an zeuden eortzita, egiten ziran domekaero, ildakoen aldeko eskeintzak: argia, ogia eta bestelako janak, dirua otoitz egiteko... Eta ori, etxe-ko-andrearen eginkizuna zan... Erroma'n etxeo gizona zan apaiza; gure artean apaiz lanak etxeoandreak betetzen ditu.

Etxekoandre berria zetorreanean, lenengo lana zan sukaldean burruntzalia jasotzea etxeoandre zaarraren eskutik; gero, eleizako sepultura gainean ango jabetasuna agertu: etxeo ildakoen aldeko eskeintzak etxeoandre berriak egingo ditu, naiz eta bera beste etxe batetik etorri. Aurreantz, bere etxeo ildakoak aztu eta etxe berrikoak zaindu. Sepultura artze au. apaizak adierazten zuen aurretik zein egunetan egingo zan; Meza Nagusian, jakina.

Illetak zirenean, eleizkizunak ez ziran eliza barruan amaitzen, kanpoan baizik, eleiz atarian. Zenbait tokietan ildakoaren etxera joaten ziran 'segizioan', bata bestearen ondoren, apaiza aurretik. Baña, apaiza ez zan etxe barrura sartuko; atarian geldituko zan. Etxera sartu eta etxeo jaunak edo etxeo andreak, otoitza egingo zuen. Orduan amaitzen ziran illetak.

Illetako bazkariak

Auek ziran illetaren amaiera berezia eta bearrezkoa. Erroma'ko Caena Novendialis aparten antzera, etxe-koak bazkaria egin bear zuten, ildakoen alde. Bazkari auek askotan ondamentia ekarri arren, eta naiz debekatua agintari guztien eskutik etorri, erriko eta eleizeko agintarien eskutik, euskaldunak danen kontra egin ditu bazkari auek. Etxea zan benetako eleiza asiera-asieratik, eta orregaitik etxean egin bear ziran illetak eta illeta auen sustraia, bazkaria zan: bizientzako eta ildakoentzako.

Etxe bikoitzak

Etxe bakoitza, familiaren eliza da: eta ez dago beste inoren tartean sartzerik. Orregaitik, etxe batek bi famili ditueanean; bien erdian orma bat jasotzen da tellaturik gora dijoana: Bi bizitzak ondo bereizturik. Zenbaitzuk usteko dute sua izan dala orma orren arrazoibidea, etxe bat erretzen danean, bestea ez erretzeko; baña, asierako asmoa bi bizitzak, bi eleizak, bereiztea zan. Tellatupe batean, bi eleiza alkarrekin ezin zitekean gauza zan.

Illeta bazkariak, gureraño eldu ziranak, Vaticano II'garrenakin amaitu dira; onek illetak arratsaldean egiteko baimena eman zuanean. Orduan aukera galdu zan bazkariak egiteko. Eta, bertan bera galdu ziran.

Aur galduak eta aur-lagunak, etxearen istilla barruan eortzen ziran eta oitura au gureraño eldu da. Kristauak eleizara eramaten zituzten; aur galduak, kristau ez ziranenez, lenngo lege zaarrera, tellatupean eortzi bear ziran. Asierako eleiza etxea bait zan.

Etxe-baserriak bakan bakan kokatuak, bakoitza famili batentzako ziran: etxe bat, famili bat bizientzako eta ildakoentzako. Maiorazkoa egiten zan etxearen jabe eta sepulrarena... Biak famili osoarentzat... Gaurko egunez etxeak erlauntzak ematen dute eta famili zaarra, kristautasunaren aurrekoa, galdu zan betirako.

Erroma lur jota

Keltak eta Germiniarrak, Europeotarrak Erroma'k erditu egin zituen: Rhin ibaiaren ezker aldetik Keltak, erdi erromatar egiñak eta eskubitik Germaniar basatiak. Erroma'ren kutsurik artugabeak. Erri basati auek ego-alderuntz egin zuten, euren aurrekoek aurrerago egin zuten antzera, eta Erroma'ko Inperioaren aurka asi dira erasoka. Erroma'n bertan arazoak ez ziran falta, eta Lejioak frentetik kendu bearrean aurkitu ziran erromatarrek. Urira ekartzeko. Eta Lejio auen ordez, Rhin'eko frentera Kohorte Laguntzailleen Leteak eraman zituzten, erromatarrek ez zirenak eta auekin batera, lurrari lotuta eta lurrakin batera saltzen ziran nekazariak.

Franko eta Alamanes erriak izan ziran Galias. Kelteen lurrean, lenengo sartu ziran erri basatiak, III'garren mendean. 276'ean 60 uri erre eta Euskalerriko Pireneetara eldu ziran... Aien beste berririk ez dakigu izkutueta gordetako diruak ematen diguna besterik; diru altxorra bat Pirenee oñetan ipar-aldera eta Naparroa'ko Liédena'n bestea. Emen 105 denario (langille baten eguneroko alojera) aurkitu zituzten 240'garren urtetik 270'ra egiñiko txanponak. 270'garren urtetik laister erre zuten erria. Etxetik 15 metro-ra agertu dira, metro t'erdiko labeak, zeramika erretzeko. Barcus eta Briscus, baita Clunia'ko diruak ere, garai onetakoak dira. Onek adierazten digu erri basati oiek 276'ean sartu zirala Orreaga'tik aurrera.

Liédena'ko erromatar baserri eder onek, beste orrelakoen antzera, bazituen mosaiko ederrak, piztina beroak...

Erroma III'garren mendetik VIII'garrenera

III'garren menderate Erroma bere agintea zabaltzen eta aunditzen doa, batez ere irietan, kultura mota guztietan. III'garrenetik VIII'garrenera, larri-uneak etenik gabe datoz batez ere Europa'ko erri basati oien erasoak azkenik ez dutelako: 378'ean Godo eta Visigodoak; 405'ean Suevos, Alanos, Vándalos eta Burgundioak: 493'an Héruloak... 450'garren inguruan, europarra ez zan Atila agertzen da. Erromatarrek Rhin eta Danuvio ibaiak sendtzen saiatzen dira, baña dana alperrik.

476'garrenetik aurrera ez dago Enperadorerik Sarkaldeko Inperioan: orren ordez, basati buruzagi ugari, noiz errege izendatu.

Frankoek Iparraldeko Galia, Loira errekatik Rhin'era, artu dute eta Visigodoek Loira ibaitik egoaldera Pirene mendietaraño. Erri basati auen artean Frankotarrenak bakarrik dirau; eta aiengandik sortu zan gaurko Frantzia.

Bagaudatarren iraultzak

Bagauda jendea gure artean agertu zan 435'garren urtean, baña Erroma'ko jeneral batek garaitu zitun Arakil'en. Alaz ere, berriro azaldu ziran emen... andik urte batzuetara. Erroma'ko kronikak Bagaudei lapur eta terroristak deitzen dicte: etsai guztiei bezela. Gizartean gauzak gaizki zeudelako sortu ziran zenbait probintzietan jende iraultzaillea. Inperio guztian zerga geiegi, nekazaritza esklabuen antzera, lurra saltzen zanean nekazariak ere lurra-kin batera saltzen ziran. Lur eta lanik gabeko jendea. Erromatar baserri aundiak galdu ziranean, langille asko, eta azkenik, gudariak eurak ere, ezer gabe galditu ziran. Ortik sortu ziran Bagauda multsoak edonun. Euskaldunak ere ez ziran falta euren artean; batez ere Ebro ballarako baskoiak Wisigodotarren aurka burrukatzeko. Azkenik kristauak eurak ere tartean daude, Erroma'k kendu bait zien zituenak eta ez zituenak: aberastasunak eta eskubide osoak.

Suevoak eta Vandaloak

Suevoek Hispania'ko zatirik aundienetan kokatu ziran eta Egoa-aldean, Wisigodoak; auek, baita Afrika'ko iparaldean ere. Frankoek goitik beera datoz ego-aldera. Godoek 461'ean Novempopulania baskoia arrapatu eta Pirineemendartea. Hispania eta Portugal'ekin berdin egin nai dute. Suevoak baztarten dituzte Galizia eta Portugalera.

Frankoek Euskal-mugara eldu dira eta 507'an Wisigodoak Tolosa'ko erresumatik Hispania'ra botatzen dituzte. Eta orra, euskaldunak Franko eta Wisigodoen artean, burni guria maillu eta ingudearen tartean bezela. Ifar-aldeetik Frankoek eta Wisigodoek ego-aldeetik erasoan gelditzeke. Baña, euskaldunak biai eutsiko diote.

Justiniano, Orienteko Emperadorea (533-554)

Galdutako Sartaldeko Inperioa reeskuratu nai du eta erasoan ekin dio: Ifarretik eta Egoa-aldeetik, bietatik batera, Mediterraneo'an zear. Erroma'tik, Konstantinopla'ra (Istanbul) aldatu du bere Uri nagusia. Andik Afrika aldera: guztia menperatu eta Hispania'ko Betika ere bai. Baña, Ifar-aldeetik ez du gauza onik egin, ezin izan bait du Italia menperatu. Justino'rekin batera etorri dira ainbat funtzionari eta monje kristauak: Siria (Kapadozia) eta Egipto'n sortu diranak, Betika'ra.

567-571, Franko'en erresuma eta Akitania euskalduna, biak, eskuz-esku dabilta erregearen ondorengoan artean.

Baskonia'ren Independentzia sendotzen

Bosgarren eunkiaren azken-aldera eta Seigarrenean, idaztietan ez da ezer aitatzen ez Kantabro'ei buruz, ez Euskalun'ei buruz... Leobigildo, Wisigotoen errege izaten eltzen danean, ordutik agertzen dira euskaldunak Wisigo-

toekin burrukan. Afrika'tik musulmanak etorri ziran arteko guztian.

Paperetako ixiltasun orrek adierazten diguna au da: erri basatien denboran euskaldunak askatasuna izan zutela. Baña, Leobigildo erregeak askatasun ori arriskuan jartzen duanean, orduan, armak eskuetan, zaintzen dutela. Garai aietan sendotu zuten euren askatasuna, erri bereizi baten askatasuna.

Vitoriano erria sortzea (580)

Hermenegildo errege izendatzean Euskalerrriaren egoaldetik biurrikeri aundiak izan ziran. Euskalerrri osoan zabaldu ziran okerkeriak eta euskaldunen aurkako ekintzak batera egiten dituzte franko eta godoek. Godoek egotik eta frankoek iparretik. Mallu eta ingude tartean, euskalduna.

Kronika `historikoak'

'Kronika' auek Franko eta Godoek idatzita daude. Euskaldunen etsaiak. Gu beti agertzen gera labur, iltzaille, terrorista utsak bezela; eurak, berriz, zeruraino igotako eroen antzera. Guk egiten ditugunean, triskantxa eta okerkeria besterik ez dira; eurak egiten dituztenean, oorez betetako goraltzak merezi dituzte. Arturo Campion idazle naparrak dionez, gudarostearen gorrotoa, soldaduen gorrotoa, monje idazlearen gelara igo zan. Eurak idazten zituzten gorrotoz betetako kronikak. Euskaldunak, berriz, ez dute sekulan kronika bat idatzi.

Pirineemendartea euskaldunen babesa

Burruka bikoitz onetan euskaldunak beuren babesa Pirineetan aurkitzen dute: eta garaia danean andik irtetzen dute curen burruka bereziak egiteko; 'Guerra de guerrillas' deritzanak, 587'an Akitania guztian zabaltzen dira...

Gotoen errege guztien asmoa eta gura bizia, esaera onek agertzen du: "Domuit Vascones". Baskoiak menperatu ditu. Baña, ames oietatik musulmanen erasoak esnatu zitun VIII'ganen gizaldian.

Akitania eta Novempopulania

Asierako euskal Akitania (Dax uria zan Aquis) Bordel'eraño zabaltzen zan eta Garona ibaia zuen bere muga. Gerora, Erroma'ko Enperadoreak Loira ibaiaño luzatu zuen, Galoak eta baskoiak naastuz.

Asparren'go Verus, jainko txikien apaizak, Augusto'ren denboretan, Erroma'ri eskatu zion, eta lortu ere bai, bere eskaria: Novempopulania (asierako Akitania) banatzeko Akitania aunditik. (Loira'ño luzatu zanetik, eta Galoen lurralde zanetik).

Novempopulania bederatzi uri zituen; gerora amabira zabaldu ba'zan ere. Uri aundi auetan galoek eta erromatarrek euskaldunekin batera bizi izan ziran garai batean. Erro-

EDESTIA

ma erori zanean, frankotarrek nagusitu ziran uri oietan: eta naiz eta uri batzuek desegin, iraun zuten besteak, murriztuta ba'da ere. Euretako bizi-lagunek pozik artu zituzten Pirenee-mendartetik zetozten euskaldunak, lapurtu zieten lurak berreskuratzera.

Baskonia Duke-erri

587'tik 602'garren urtera sortu zan Baskonia Duke-erria. Frankoek begi txarrez begiratzen diote Duke-erri onei eta galerazpen guztiak ipintzen diote burruka bizian. Duke-erri onen zati bat euskaldunen eskuetan dago eta bestea frankoenetan. Gora-beerak Frankoren politikaren neurrian zebiltzan.

621'ean euskaldunek Ebro bailaran aurrera ekin diote. Laister dute Godo eta Franco'en erantzuna: bi aldeetatik batera. Olite erria sortzen dute lagun bezela euskaldunen aurkako burrukarako. Francoek etengabe ari dira Baskonia duke-erria indarrez artzen. Gotoen "Domuit Vascones"en antzera. Alaz ere 635'ean euskaldunek mendietatik irten eta Novempopulania osoan zabaldu ziran. Erasoak bi aldetatik jaso arren, berriro irteten dute burrukara. Godo eta Franco'en bitarte orretan aske bizi dira euskaldunek gora-beerak izan arren.

Lupo I, Printze, Akitania eta Baskonia'ko Dukea (670)

Felix frankoaren agindupean, bi Duke-erri sortu dira. Onen eriotzean, guztien buru, Lupus I (Otxoa) agertzen da. Dirudenez, aren aukeratzean Jaunek, baita baskoiek ere, parte artzen dute. Errege frankoari buruz, badu Printze onek askatasuna 673'an Konzilio batera ots egiteko Bordel'eko elizbarrutian. Garona ibaiaren aldamenean kokatutako erriska batean egingo da. Dax eta Bigorra'ko Gotzaiak falta dira.

Lupo'k berrogei urtez agindu zuen eta 710'garren urtean, bere ondoren, Eudon dukea dator, Lupo'ri esker eta bere esku indartsuari sor zaio Baskonia'ko Duke lanerako euskaldun jatorrizko gizonak sartzen ba'dira.

Eudon Aundia

Aundia esan zitzaion bere indar, ausardi eta ekintzarako gaitasunagaitik. Akitania eta Baskonia'ko Duke egin zuten (710), musulmanek Hispania'n eraso jo zutenean (711). Ortik aurrera Akitania eta Baskonia biak lanean ekingo dute eraso ori geldiarazteko.

Musulmanek Hispania'n sartu ziranean, Wisigodo'en Rodrigo erregea, gure artean zebillen Iruña artu eziñik. Lenego sartu zana Tarik izan zan (711, 713, 714) eta arren ondoren Muza (712, 713, 714) eta Hispania osoan zabaltzen dira. Baztarretan sendotu ziranean, Orreaga'tik aurrera Bordel'era jotzen dute eta errotik larrutu. Eudon'ek erasoari eutsi ezin eta Frankoen errege Carlos (Marte) billatzera, laguntza eske, joan zan. Moroek Akitania aundian zear doaz

Poitiers ingurura, Loira ibaitik gertu, baña Akitania'n oraindik. Bere asmoa Tours'eko Abat-etxea arrapatzea zan.

Poitiers (732)

Eudon eta Karlos, ingumariko erriekin batera, aurpegi ematen diote Abderraman erregeari Poitiers errian. Burruka izugarri baten ondoren, gaua danean, musulmanek kanpamentuko suak bisten dituzte... Baña, goizean, an ez zegoen iñor. Illunaren laguntzaz alde egin zuten guztiak, bertan untzirik Bordel'en arrapatutako aberastasun osoak.

Moroen gudarostea bitan banatu zan: batzuek, Toulouse'ra eta besteak, Erronkari'tik beera. Bertako jendeak Olas'teko estuan, Leire'tik gertu, eraso zion eta Abderraman erregea il zuten. Orregaitik Erronkari'ko arrizko ikurraren moro baten irudi dago izen onekin: Abdurramen.

Abderraman'ek Afrika'tik ekarri zituen gudari berriak eta gudaroste oso aundiakin erriz erri zetorren baztarrak menperatzen ildakoez betetzen eta lapurreta bizian. Ainbeste aberastasunek azkenerako estorbu besterik ez zien egiten. Bi gudarosteak alkarri begira egon ziran aste bete osoan, nundik jo asmatzeko. Zortzigarrenean Abderraman berak daramazki gudarozteko zaldunak, kristauen lantza-esiaren aurka. Eutsi die erasoai eta esirik ez da apurtu. Burrukak ez du etenik egun guztian; baña, Eudon'ek bere jende akitani eta euskaldunekin, jira bat eginda, moroen kanpamentuan sartzen da eta su ematen dio. Sua euren gibeletik ikusita musulmanek uste dute atzetik datorrela kristaun eraso eta ortik sortzen da burrukan ikaragarriko naaspilla. Gauaren illunakin batera alde egin zuten betirako Europa'tik.

Eudonen eriotza

Egoaldetik moroen kontrako burruka ez zan bereala amaitu. Karlos Martel Eudon'en lagun moroen aurkako ekintzetan, 735'ean eraso egiten dio bere lagunari, eta il. Burruka jarraitzen du Eudon'en semeekin.

Moroek egoetik Frankoek ifarretik, orra berriro Euskal-erria mallu eta ingudearen tartean. Une orretan asturiarrak agertzen dira Sarkaldetik. Alfonso I erregea buru dutela. Ebro ballaratik aurrera datoz eta Bizkaia'n sartzen dira Karranza eta Sopena bere mende artuz. Urteak 743 ta 745.

Eudon'en ondorengo buruzagia Waifre euskalduna da (744-768), frankoek Akitania artzean (768) erailla eta Baskonia alde batera ipintzen dutenean Akitania aundia, Loira ibaitik Garona ibaiara, euretzeko artuko dute. Orrela Baskonia asierako Akitania'ren neurritan gelditzen da. Karios erregea ilten danean, bere Erresuma zatitu egingo du: Karlos (Magno) eta Karloman'eri (768-771).

Lupo II, Waifre'ren ondorengo. Karlos'ek eraso egiten dio Baskonia'ri eta Lupo II bere mende gelditzen da. Berdin egiten du Europa'ko errege guztiekin eta bere Erreinoaren muga, Ebro ibaiaren bailaran ipiñi nai du.

ARRINDA'TAR ANES